

ÇANAK ÇÖMLEKSİZ NEOLİTİK DÖNEMDE VARAN FİGÜRLERİ

DESERT MONITOR FIGURES IN PRE-POTTERY NEOLITHIC PERIOD

ФИГУРЫ С ИЗОБРАЖЕНИЕМ ВАРАНА КАМЕННОГО ВЕКА НЕОЛИТА

Bahattin Çelik*

ÖZ

M.Ö. 10.binyılda, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki Neolitik topluluklar kireçtaşından yapılmış dikilitaşların üstüne çeşitli hayvan tasvirleri yapmaktaydı. Bu tasvirler, kabartma şeklinde dikilitaşın düzleştirilmiş olan yüzeylerine işlenmektedir. Bazıları yüksek kabartma tekniğiyle bazıları da alçak kabartma tekniğiyle yapılmaktadır. Bu hayvan kabartmaları içinde en ilginç hayvan figürü, tasvir şekli biraz tartışmalı olan Varan (*Varanus griseus*) figürüdür. Göbekli Tepe'de, dikilitaşlar ve taş levhalar üzerine tasvir edilmiş olan Varan figürleri, günümüzde bile bölgede görülebilen Varan adlı bir sürüngen olup genellikle leş yiyen, ürkek ve insanlardan korkan bir hayvandır. Bu çalışmada, Neolitik Dönemde tasvirleri yapılan Varan adlı hayvanın genel özellikleri ile Neolitik dönemdeki tasvir edilme şekli üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Varan (*Varanus griseus*), Varan Tasvirleri, Aslan Tasvirleri, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem.

ABSTRACT

10.th BC, in the PPNA Period, Neolithic communities lived in the Southeast Anatolia Region illustrated various animals figures on the steles made of limestone. These depictions were embroidered on their flattened surface of the steles. Some were made with high relief technique and some with low relief technique. The most interesting animal figure among these animal reliefs is the figure of desert monitor (*Varanus griseus*), which depiction is controversial. In Göbekli Tepe, the figures of monitor depicted on steles and stone plates are a reptile named desert monitor, which can be seen even in the area today, and it is carnivore, shy and afraid of people. In this study, the general characteristics of the desert monitor depicted in the Neolithic period and the way it's depiction in the Neolithic period will be emphasized.

Key Words: Desert monitor (*Varanus griseus*), Monitor illustrations, Lion illustrations, Pre-Pottery Neolithic Period.

АННОТАЦИЯ

На юго-востоке Анатолии сохранились известковые колонны, на которых изображены различные фигуры животных, относящиеся к 10 тысячелетию до нашей эры каменного века неолита. Эти очертания имеют выпуклую форму, поверхность которой обработана. Некоторые имеют приподнятый рельеф, другие же напротив, не

* Ardahan Üniversitesi, İBEFF, Arkeoloji Bölümü, bahattincelik@ardahan.edu.tr

имеют отчетливого очертания. На них изображены необычные фигуры животных, среди которых одна из спорных изображений – фигура Варана (*Varanus griseus*). На колоннах и каменных глыбах Гобекли Тепе изображены фигуры Варана. До настоящего времени в этом регионе Варан является одним из трусливых видов пресмыкающихся, который питается падалью и остерегающийся людей. В данной работе исследуются особенности изображения Варана периода неолита.

Ключевые слова: Варан (*Varanus griseus*), изображения Варана, изображения льва, каменный век неолита

Giriş

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ilk yerleşik topluluklar olarak karşımıza çıkan Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem toplulukları pek çok hayvan kabartması gibi Varan benzeri sürüngenlerin tasvirlerini de yapmışlardır. Şanlıurfa'da Gökbecli Tepе, Kuzey Suriye'de Jerf el Ahmar yerleşimlerinde Varan tasvirleri ile karşılaşmıştır. Gökbecli Tepе'deki tasvirler daha çok dikilitaşlar veya taş levhalar üzerine birebir boyutta yapılmıştır. Jerf el Ahmar'da ise bileyi taşları üzerine yapılmış olarak ele geçmişlerdir. Varan figürleri, genellikle kabartma veya kazıma tekniğiyle taşlara işlenmekte ve çoğunlukla kuyruğu eğik olarak yapılmaktadır. Bazı varan figürleri de baş kısmı yuvarlak olarak resmedilmektedir. Özellikle, Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme tarihlenen Gökbecli Tepе'deki dikilitaşlar üzerine yapılmış Varan kabartmalarının çoğunda yapılan dişlerin farklı olduğu görülmektedir. Neolitik sonrası dönemlerde ise Gökbecli Tepе'de olduğu gibi detaylı olarak yapılmış varan figürleri ile karşılaşmamaktadır. Varan (*Varanus griseus*), Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Orta Asya'da yaygın görülen yurdumuzda da daha çok Güneydoğu Anadolu Bölgesinde bulunan bir sürüngen türüdür (Resim 1). Kemirgenler, sürüngenler, kurbağalar, çekirgeler, kuşlar, kuş yumurtaları ve leş ile beslenirler. Çöl veya yarı çöl ortamlarında yaşarlar. Deniz seviyesinden 1300 m'ye kadar yüksekliklerde yaşayabilirler. Boyları 1m ile 1,3m arasında değişmektedir. Sırt tarafı sarı, turuncu ve gri renktedir. Sırt ve kuyruk üzerinde koyu renkli enine şeritler bulunur. Boyun kısımları vücuda oranla oldukça uzundur. Burun delikleri üst çenenin önünde değil, gerisinde gözün yanında yer alır. Dilleri yılan gibi uzun ve çatallıdır. Kuyrukları silindirik şekilde çapı küçülerek sona erer. Kuyruklarını kırbaç olarak kullanabilirler. Ağaç ve çalılara tırmanabilirler. Hızlı koşarlar ve toprağı kazacak özellikte pençeleri vardır (Budak ve Göçmen 2008: 146).

Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemde Varan Figürleri

Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemin başlarında varan figürlerini Gökbecli Tepе'de görmekteyiz (Beile-Bohn ve diğ. : 69-72, Abb. 32-33; Schmidt 1999: 13, fig. 5; 2007: fig. 19; 2011: fig.18.). Ancak Gökbecli Tepе'de yapılan kazılarda ele geçen kemiklerin analizleri sonucu varan kemiklerine rastlanmamıştır (von den Driesch ve Peters 1999: 25, Tab. 1). Varan figürleri Gökbecli Tepе'de genel olarak dikilitaşlar üzerine işlenmişlerdir. Kireçtaşından yassı taş levhalar üzerine yapılmış olan varan figürleri de ele geçmiştir (Beile-Bohn ve diğ. 1998: Abb. 32). Varan figürleri, kuyruğu eğik, dişlerinin ön tarafında dört adet azı dişi bulunan, diğer dişleri de öğütücü dişler olarak tasvir edilmişlerdir. Baş kısımları genelde ya yuvarlak (Schmidt 2000: 23-24, Abb. 11a) ya da üçgen başlı, olarak yapılmıştır (Beile-Bohn ve diğ. 1998: Abb. 32). Varanların üst tarafında, kollarının bitiminde kürek kemikleri ve bazılarında yuvarlak bir göbek deliğı yapılmıştır (Beile-Bohn ve diğ. 1998: Abb. 33). Bu göbek deliğı tasviri nedeniyle, Çatak Höyük'te bir evin duvarına yapılmış "Tanrıça Kabartması" olarak isimlendirilen kabartmanın bir öncülü olduğu öne

sürülmüştür (Beile-Bohn ve diğ. 1998: 72). Ancak, Çatal Höyük'te üzerinde ayı figürü bulunan bir taş mührün bulunmasıyla tanrıça teorisi ortadan kalkmış, Çatal Höyük duvar kabartmasında yer alan göbekli figürün ayı figürü olduğu anlaşılmıştır (Becker ve diğ. 2012: 23, Abb. 11).

Kuzey Suriye'de Fırat'ın kenarında yer alan Jerf el Ahmar yerleşiminde ele geçen bileyi taşların bazılarında varana benzer figürler bulunmuştur. Buradaki figürler kazıma tekniği ile yapılmış olup baş kısımları yuvarlak, kuyruğu Göbekli Tepe varan figürlerinde olduğu gibi eğik olarak tasvir edilmiştir (Stordeur 1996: 2, fig.2d).

Değerlendirme ve Sonuç

Karahan Tepe yakınlarında, 2002 yılında tespit edilmiş olan ölü bir varan, bölgede günümüzde dahi bu hayvanların var olduğunu ve Neolitik yerleşimlerin yakınlarında bulduklarını göstermiştir (Çelik 2003: Res. 2). Ancak, Göbekli Tepe'de bulunmuş olan varan kabartmalarının yapılış şekli, bazı soru işaretlerini de beraberinde getirmiştir. Varan kabartmalarının dişleri genellikle kanca şeklindedir (Resim 2). Varanlar avlarını çiğnemez, genellikle yutarlar. Çünkü ağızlarında çiğnemek için öğütücü dişlere sahip değildirler. Göbekli Tepe'de ele geçen varan kabartmalarının ağızlarına bakıldığında ise önde dört adet azı dişin olduğu, arkada ise dört altta dört üstte olacak şekilde toplam sekiz adet öğütücü dişin yapılmış olduğu görülmektedir (Beile-Bohn ve diğ. 1998: Abb. 32b-c). Varanın bu tarz diş şekillerinden yola çıkılarak, bu tasvirin bir yırtıcı aslan veya leopar da olabileceği üzerine görüşler de söz konusudur (Beile-Bohn ve diğ. 1998: 69). Göbekli Tepe üzerine yapılmış bazı yayınlarda varan kabartmasına "sürüngen" denilirken (Schmidt 1999: 13), bazı yayınlarda ise "yırtıcı hayvan" da olabileceği öne sürülmektedir (Beile-Bohn ve diğ. 1998: 69).

Göbekli Tepe'de ele geçen hayvan kabartmalarına bakıldığında; genellikle çoğu hayvanın erkek birey olduğunu belirtmek için insandaki erkeklik organına benzer şekilde erkeklik organı ile tasvir edildikleri görülür (Schmidt 2011: fig. 10). Aynı şekilde Göbekli Tepe'de ele geçen yabancı sığır kabartmaları resmedilirken, baş ve boynuzları üstten görünecek şekilde, gövde kısmı ise profilden tasvir edilir (Schmidt 2011: fig.14, 22). Varan tasviri yapılırken de aynı şekilde dişlerin gerçekte olduğu gibi kanca şeklinde değil de daha farklı yapılmış olması bu şekilde açıklanabilir.

Sonuç olarak, Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'de bugün halen doğada bulunan varanlar, Çanak Çömleksiz Neolitik dönemde yapılan pek çok eserin üzerine resmedilmişlerdir. Farklı şekilde resmedilmiş olmaları, o dönemin zanaatkarlarının hayal gücünden kaynaklanan bir durum olabilir. Olasılıkla, insanların varanı resmetmelerinin nedeni, bu hayvanların yerleşimlerin yakınlarında bulunmaları ve onları gözlemlemiş olmalarından kaynaklanmış olmalıdır. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemde çok detaylı olarak yapılan varan tasvirleri sonraki dönemlerde önemini yitirir ve artık bu kadar tanımlayıcı şekilde görülmezler.

Kaynakça

BEİLE-BOHN, M., C. GERBER, M. MORSCH ve K. SCHMİDT. (1998) "Frühneolithische Forschungen in Obermesopotamien. Göbekli Tepe und Gürcütepe." *IstMitt.*48: 5-78.

BECKER, N., O. DIETRICH, Th. GÖTZELT, Ç. KÖKSAL-SCHMİDT, J. NOTROFF ve K. SCHMİDT (2012). "Materialienzur Deutung der zentralen Pfeilerpaare des Göbekli Tepe und weiterer Orte des obermesopotamischen Frühneolithikums." *Zeitschrift für Orient-Archaeologie* 5, 14-43.

BUDAK, A. ve B. GÖÇMEN (2008) *Herpetoloji*. Ege Üniversitesi Yayınları, Fen Fakültesi Yayın No: 194.Bornova, İzmir.

ÇELİK, B. (2003) "Şanlıurfa Kent Merkezinde Çanak Çömleksiz Neolitik Bir Yerleşim: Yeni Mahalle." Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

SCHMIDT, K. (1999). "Boars, Ducks and Foxes-the Urfa Project 99". *Neo-Lithics* 2/99, 12-15.

SCHMIDT, K. (2000). "Zuerst kam der Tempel, dann die Stadt, Vorläufiger Bericht zu den Grabungen am Göbekli Tepe und Gürcütepe 1995-1999." *IstMitt*.50: 5-41.

SCHMIDT, K. (2007). "Göbekli Tepe", *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular.*, (Eds.) M. Özdoğan ve N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 115-129.

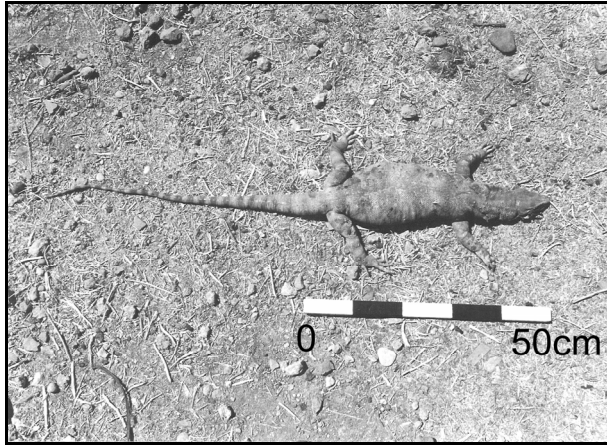
SCHMIDT, K. (2011). "Göbekli Tepe", *The Neolithic in Turkey, New Excavations, New Research.*, (Eds.) M. Özdoğan, P. Kuniholm ve N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 41-83.

STORDEUR, D., B. JAMMOUS, D. HERMER, ve G. WILLCOX (1996). "Jerf el-Ahmar: a New Mureybetian Site (PPNA) on the Middle Euphrates." *Neo-Lithics*2/96, 1-2.

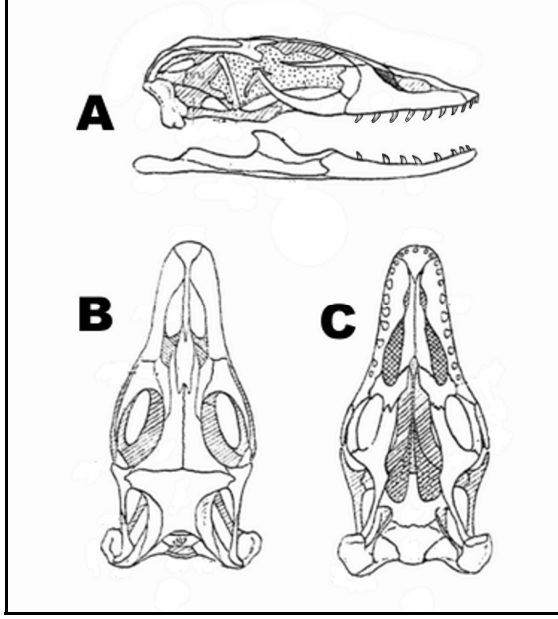
van den DREİSCH A. ve J. PETERS (1999) " Vorläufiger Bericht über die archäozoologischen Untersuchungen am Göbekli Tepe und Gürcütepe bei Urfa, Türkei." *Istanbul Mitteilungen* 49, 23-39.

Katkı Belirtme

Şanlıurfa İli Eyyübiye Belediye Başkanı Sayın Mehmet Ekinci ve Türk Tarih Kurumu Başkanlığı'na araştırmalarımıza yaptıkları katkılardan dolayı teşekkür ederiz.



Resim 1: Karahan Tepe Yakınlarında Ölü Ele Geçen Bir Varan (*Varanus griseus*).



Resim 2: Varanın Kafatasını ve Dişlerini Gösteren Bir Çizim.